

*Een wereld van verschil:
arbeidsparticipatie van vrouwen
1945-2005*

REDE

in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van gewoon hoogleraar
met de leerplicht Arbeid, Organisatie en Emancipatie
aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op vrijdag 3 maart 2006

door:

Kea Tijdens

Mijnheer de rector,
Mevrouw de voorzitter,
Dames en Heren

1. De vraagstelling

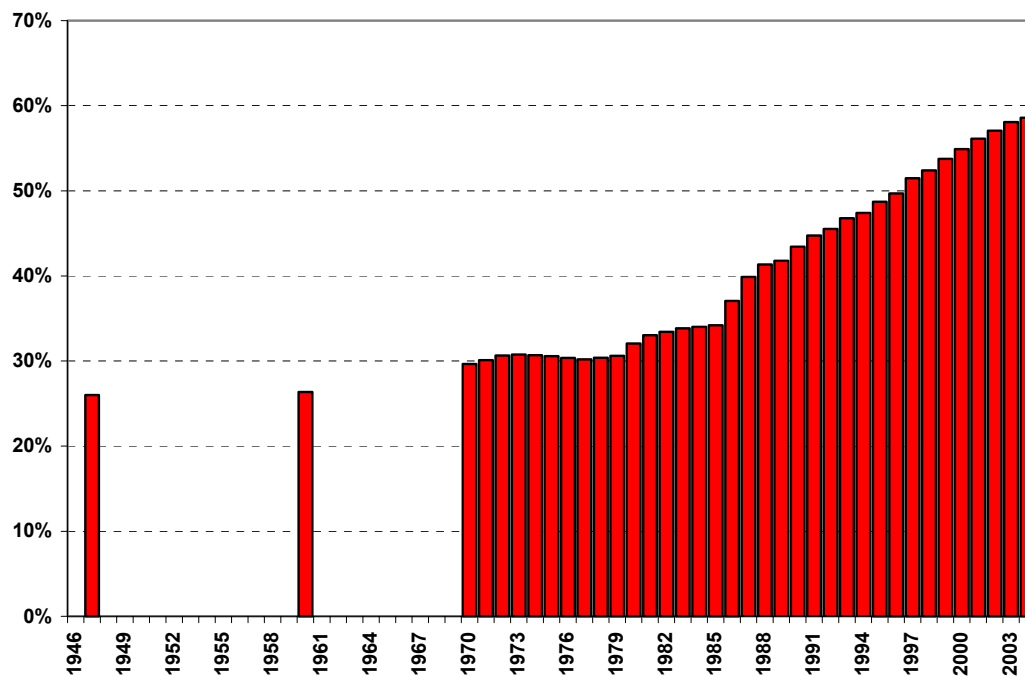
In deze oratie wil ik u meenemen in een poging om de veranderingen te verklaren in de arbeidsparticipatie van vrouwen in de zestig jaren die verlopen zijn sinds het einde van de tweede wereldoorlog.¹ Mijn betoog bestaat uit drie delen. Het eerste deel beschrijft de groei van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Daarbij staat de vraag centraal hoe wetenschappers deze ontwikkeling hebben verklaard. Het tweede deel gaat over de afwegingen die vrouwen in de afgelopen zestig jaar hebben gemaakt over hun participatie op de arbeidsmarkt in relatie tot hun tijdsbesteding aan huishoudelijke arbeid. Hoe vallen deze afwegingen uit bij een sterk veranderend aanbod van consumentenproducten op dit gebied? Het derde deel tenslotte gaat in op de veranderingen die zijn opgetreden in de compositie van de vrouwelijke beroepsbevolking in de afgelopen zestig jaar. Ik kijk dan naar leeftijd, opleidingsniveau, arbeidsduur en verdeling over de sectoren. De oratie is gebaseerd op gegevens van het CBS, het Centraal Bureau voor de Statistiek, en op eigen dataverzameling. Ik zal u een aantal grafieken laten zien, die steeds de periode 1945-2005 beslaan. Vooral in de eerste decennia na de tweede wereldoorlog bestaat nog geen regelmatige dataverzameling en daarom zijn slechts voor enkele jaren cijfers beschikbaar, namelijk van de Volkstellingen van 1947 en 1960. Vanaf 1970 kent het CBS een regelmatige dataverzameling over de beroepsbevolking en zitten er geen gaten meer in mijn grafieken.

2. De arbeidsparticipatie van vrouwen

In grafiek 1 ziet u dat in 1947 iets meer dan 25 procent van alle vrouwen tussen de 15 en 64 jaar tot de beroepsbevolking behoort. We noemen dit de participatiegraad of de beroepsdeelname. In 1960 heeft een lichte daling plaatsgevonden naar 22 procent, maar in 1970 is de participatie gestegen tot 30 procent. In de jaren 70 blijft de beroepsdeelname stabiel. Vanaf 1980 begint de participatie weer te stijgen, aanvankelijk langzaam, maar vanaf 1985 zet een groeispuurt in die in 2004 resulteert in een participatiegraad van 59 procent. In die periode van bijna twintig jaar stijgt de arbeidsparti-

icipatie van vrouwen met meer dan één procentpunt per jaar. Er is een duidelijk patroon te zien: de stijging is groter in perioden van krapte op de arbeidsmarkt en minder groot in perioden met werkloosheid, zoals nu. Een beroepsdeelname van 65 procent van vrouwen in 2010, zoals de regering wil, zal gehaald kunnen worden als er nog een aantal jaren met een krappe arbeidsmarkt volgen. Blijft de arbeidsmarkt zo ruim als ze nu is, dan zal de groei waarschijnlijk niet voldoende zijn.

Tabel 1 De participatiegraad van de vrouwelijke bevolking 15-64 jaar

Bron: *Percentering op basis van de omvang van de vrouwelijke bevolking en de omvang van de vrouwelijke beroepsbevolking met een baan van 12 uur of meer op basis van data uit CBS Statline; 1947 en 1960: de data laten een lichte vertekening zien, omdat de vrouwelijke beroepsbevolking in die jaren ook een kleine groep vrouwen van 65 jaar en ouder omvat.*

Diverse wetenschappers, sociologen en economen, hebben zich gebogen over de vraag welke factoren verantwoordelijk zijn voor de stijging van de beroepsdeelname van vrouwen. Alle onderzoekers zijn er over eens dat de stijging vrijwel uitsluitend is toe te schrijven aan het sterk veranderende arbeidsmarktgedrag van gehuwde vrouwen, zoals bijvoorbeeld geconcludeerd wordt in een studie die de periode 1981 tot 1998 beslaat. Het ar-

beidsaanbod gedrag van gehuwde vrouwen is veranderd en niet dat van de samenwonende vrouwen.ⁱⁱ En onder ongehuwde vrouwen, een groep die voornamelijk uit meisjes en jonge vrouwen bestaat, is de beroepsdeelname daarentegen lager geworden, vooral omdat zij langer onderwijs volgen.

Wat heeft gemaakt dat het arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen zo sterk veranderd is? In een van de economische eerste studies naar de veranderingen blijkt dat voor de periode 1947-1979 de arbeidsdeelname van Nederlandse vrouwen grotendeels veroorzaakt is door gestegen uurlonen.ⁱⁱⁱ In een latere studie wordt de sterke reactie van vrouwen op de uurlonen evenwel niet in die mate bevestigd.^{iv} Er spelen nog andere factoren een rol. Een sociologische studie laat zien dat de factoren die de arbeidsparticipatie voor 1970 bepalen anders zijn dan die na 1970.^v Na dat jaar is het vooral het stijgende opleidingsniveau van vrouwen dat verantwoordelijk is voor de stijging in de arbeidsdeelname, terwijl dat in de jaren daarvoor niet het geval was. Uit die studie blijkt ook dat de socio-economische kenmerken van mannen gedurende de hele periode vrijwel geen invloed hebben op het arbeidsmarktgedrag van hun echtgenotes.

De beroepsdeelname van vrouwen hangt in de jaren '50 en '60 samen met hun huwelijksdag. Ze stoppen met werken als ze trouwen. In de jaren '60 zien we de eerste herintreedsters. In de jaren '70 blijven vrouwen vaker werken tot de geboorte van hun eerste kind, maar daarna stoppen ze vrijwel allemaal. Vanaf het begin van de jaren '80 blijft een groeiende groep vrouwen werken, al daalt voor elk volgend kind de arbeidsparticipatie.^{vi} Van de vrouwen die in de tweede helft van de jaren '80 hun eerste kind krijgt, blijft al zes op de tien werken. Van de vrouwen die tien jaar later hun eerste kind krijgt, blijft zelfs negen op de tien werken.^{vii} Steeds opnieuw blijkt dat laagopgeleide vrouwen in veel mindere mate doorwerken dan hoogopgeleide vrouwen.

Vanaf de tweede helft van de jaren '80 komen de herintreedsters op de arbeidsmarkt. Vrouwen die begin jaren '90 herintreden, hebben gemiddeld meer dan tien jaar onderbroken. In de jaren '90 wordt de onderbrekingduur van de herintreedsters die de arbeidsmarkt betreden, steeds korter.^{viii}

Samenvattend: De beroepsdeelname van de 15-64-jarige vrouwelijke bevolking verdubbelt ruimschoots tussen 1947 en 2004 van 23 procent tot 59 procent. Dat is vrijwel uitsluitend toe te schrijven aan het veranderende arbeidsmarktgedrag van gehuwde vrouwen. Zij blijven aanvankelijk doorwerken na hun huwelijk, blijven daarna doorwerken als ze hun eerste kind krijgen, en tenslotte keren ze terug naar de arbeidsmarkt na een onderbreking om voor de kinderen te zorgen. Hierdoor is het gezin met een kostwinnende man en een voltijdse huisvrouw, zoals we dat kennen uit de jaren

'50, voor een groot deel verdwenen en is anno 2005 het tweeverdienersgezin het dominante gezinstype geworden.^{ix}

3. De dalende huishoudelijke arbeidstijd

In 1967 houdt Joke Kool-Smit, een feministe van het eerste uur, in *De Gids* een beroemd geworden pleidooi voor een gelijke verdeling van arbeid en zorg over mannen en vrouwen.^x Zij noemt dit '*Het onbehagen bij de vrouw*'. Volgens haar moet er voor iedereen een 6-urige werkdag komen. Zo'n gelijke verdeling van betaalde arbeid tussen de seksen zou moeten leiden tot een gelijke verdeling van de onbetaalde arbeid. Sindsdien is herverdeling van huishoudelijke arbeid veelal als dé uitweg uit het tot dan toe dominante gezinsmodel van huisvrouw en kostwinner beschouwd. Mannen zouden een gelijk deel van de taken in huis op zich nemen en daardoor zou er voor vrouwen ruimte ontstaan om betaalde arbeid te verrichten. In de jaren die volgen wordt een gelijke verdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen een belangrijke doelstelling van de vrouwenbeweging.

Kijken we echter terug op de afgelopen zestig jaar, dan moeten we constateren dat de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen veel minder is toe te schrijven aan een meer gelijke verdeling van de huishoudelijke arbeidstijd tussen mannen en vrouwen dan aan een daling van de huishoudelijke arbeidstijd van vrouwen. Deze daling is uit te drukken in uren per week. Besteedt een gehuwde vrouw met kinderen in de jaren '50 gemiddeld nog meer dan 70 uur per week aan huishoudelijke arbeid, in de jaren '60 is dit al gezakt naar 60 uur per week. Deze daling zet gestaag door tot rond de 30 uur in de jaren '90.^{xi} Als we de huishoudelijke arbeidstijd opsplitsen naar huishoudelijk werk en kinderverzorging, dan is de tijdsbesteding aan puur huishoudelijke taken veel meer gedaald dan de tijdsbesteding aan de zorg voor kinderen. Goede cijfers ontbreken, maar ik durf wel de schatting te maken dat in de afgelopen zestig jaar huishoudelijke arbeidstijd van vrouwen met kinderen met 10 uur per decennium is gedaald.

In de afwegingen van vrouwen over hun tijdsbesteding aan huishoudelijke arbeid spelen twee processen een rol.^{xii} Het eerste proces betreft de afweging van de prijs van een uur huishoudelijke arbeid tegenover het uurloon dat verdiend kan worden op de arbeidsmarkt. Als een vrouw zelf een uur huishoudelijke arbeid verricht is er sprake van 'gemiste inkomsten'. In deze afweging is het verschil tussen de prijs van een uur huishoudelijke hulp en het eigen uurloon dus belangrijk. Kijken we naar de afgelopen zestig jaar, dan is dit verschil nooit heel groot geweest. In 1948 verdiende een geschoolde volwassen confectie-arbeidster, toen een van de beter betaalde beroepen, fl. 0.98 per uur.^{xiii} Een volwassen schoonmaakster verdiende in dat jaar fl. 0.72 per uur.^{xiv} Dat maakt een verschil van 26 procent. Anno 2005

verdient een volwassen huishoudelijke hulp € 12,50 per uur, terwijl een volwassene vrouw in een geschoold beroep als bijvoorbeeld belastingconsulente gemiddeld € 19,50 verdient. Dat is een verschil van 36 procent. Voor de tussenliggende jaren ontbreken helaas cijferreeksen om dit verschil systematisch te onderzoeken. Vermoedelijk wordt het verschil wat kleiner in de jaren '50, '60 en '70 en neemt het weer toe vanaf de jaren '80. Naarmate de groep vrouwen in geschoolde beroepen toeneemt, zal ook de groep groeien die besluit de huishouding door derden te laten uitvoeren. Maar alleen al gezien het vrij geringe prijsverschil zal dit waarschijnlijk niet om grote aantallen gaan. Uit gegevens van de Loonwijzer-data is heel duidelijk te zien dat vrouwen met een hoger uurloon vaker een huishoudelijke hulp hebben, maar het blijft een minderheid van alle werkende vrouwen.^{xv}

Het tweede proces dat een rol speelt bij de afweging van vrouwen om te gaan werken, heeft betrekking op de prijs van het zelf maken versus de prijs van producten in de marktsector. We noemen dit ook wel zelfproductie. Omdat er dan geen uitgaven gedaan worden om dit product of deze dienst aan te schaffen, spreken we van 'gemiste uitgaven'. Als de 'gemiste inkomsten' veel hoger worden dan de 'gemiste uitgaven', zal een verschuiving plaatsvinden van zelfproductie naar productie in de marktsector. Een voorbeeld: zelf sokken breien betekent dat geen uitgaven gedaan hoeven te worden voor sokken. Hier zullen de 'gemiste uitgaven' gemiddeld € 2,50 bedragen. Dit moeten we afzetten tegen de benodigde arbeidstijd, die toch al gauw twee uur voor een paar sokken bedraagt. Drukken we dit uit in de uurprijs van de eerder genoemde huishoudelijke hulp, dan zullen de kosten van het paar sokken € 25 minus € 2,50 ofwel € 22,50 bedragen. Wordt dit afgezet tegen de 'gemiste inkomsten', dan zullen de kosten van het paar sokken in het geval van de eerder genoemde belastingconsulente oplopen tot € 39 minus € 2,50 ofwel € 36,50. Anno 2005 is de beslissing over het kopen of zelf breien van sokken gauw gemaakt. Anno 1947 zou deze beslissing heel anders zijn uitgevallen, omdat de uitgaven voor sokken relatief veel hoger waren. Toen was het zelf breien van sokken wel degelijk een prijsbewuste beslissing.

In de afgelopen zestig jaar zijn op grote schaal werkzaamheden, die aanvankelijk in het huishouden worden verricht, verschoven naar de marktsector. Daarbij springt vooral de tijdsbesteding aan kleding in het oog. De relatieve prijs van sokken en van andere kledingstukken is in de afgelopen zestig jaar zo drastisch gedaald als gevolg van grootschalige fabrieksmatige productie, productieverplaatsing naar lage lonen-landen en efficiënte distributiesystemen, dat zelfproductie geheel verdwenen is. In de statistieken zien we dit terug als een daling van de gemiddelde tijdsbesteding in huishoudens aan de activiteit 'kleding verstellen, naaien en breien'. Die tijdsbesteding is inmiddels gereduceerd tot bijna 0 uur, terwijl volgens een be-

faamd geworden tijdsbestedingsonderzoek van het Philips-bedrijf, huisvrouwen in 1964 nog gemiddeld 4,6 uur per week aan deze activiteit besteedden.^{xvi}

Een vergelijkbare ontwikkeling kunnen we schetsen met betrekking tot de productie van voedsel. De ontwikkeling van de grootschalige landbouw, de trend naar massafabricage van voedsel in elk stadium van voorbewerking en de ontwikkeling van betere technieken om voedsel te bewaren, hebben de relatieve prijzen van voeding sterk doen dalen. De ‘gemiste inkomsten’ van de benodigde huishoudelijke arbeidstijd voor het verbouwen, het oogsten, het voorbereiden en het behandelen van voedsel, of dit nu koken, wekken of diepvriezen is, zijn inmiddels veel hoger geworden dan de ‘gemiste uitgaven’ bij de bereiding van voedsel. Tegen deze achtergrond is het logisch dat de beslissingen van huishoudens steeds vaker uitvallen ten gunste van het kopen in plaats van het zelf produceren van voedsel. Ook dit zien we in de statistieken terug, al is dat minder uitgesproken dan bij de kleding. In 1964 besteedt een vrouw met kinderen gemiddeld nog bijna 10 uur per week aan het ‘verzorgen van de maaltijden’. In 1995 is dit gedaald tot 8,5 uur per week.^{xvii}

Voor de activiteit ‘onderhoud van het huis’, ofwel poetsen en schoonmaken, is eveneens een sterke daling in tijdsbesteding te zien. Dit is vooral een gevolg van productiviteitsverhoging bij de zelfproductie. Deze verhoging is veroorzaakt door de technische ontwikkeling en de dalende prijzen van huishoudelijke apparaten. In de afgelopen zestig jaar is geleidelijk een scala aan apparaten op de markt verschenen. De stofzuiger, de wasmachine en het gasfornuis hebben de productiviteit doen toenemen. Daarnaast hebben de verwarming op aardgas in plaats van kolen, hout of turf, de verbeterde kwaliteit van de woningen en de verbeterde materialen van meubilair en stoffering gezorgd voor productiviteitsverhoging in het huishoudelijk werk. Besteedt een huisvrouw in 1964 gemiddeld nog 13 uur aan het onderhoud van het huis, in 1995 is dit gezakt tot 4 uur.^{xviii}

Samenvattend: Joke Kool-Smit had in 1967 eigenlijk niet gelijk met haar verwachting dat er voor vrouwen ruimte zou ontstaan om betaalde arbeid te verrichten als mannen een gelijk deel van de taken in huis op zich nemen. Vrouwen kregen inderdaad meer ruimte om betaalde arbeid te verrichten, maar dit is bovenal toe te schrijven aan de verschuiving van huishoudelijke productie naar de marktsector. De uitbesteding van huishoudelijke arbeid aan derden speelt een veel minder grote rol en ook de gelijke ‘herverdeling van huishoudelijke arbeidstijd’ tussen echtelieden is niet van doorslaggevend belang geweest. In de arbeidsaanbodmodellen die ik in het eerste deel heb besproken, is de daling van de huishoudelijke arbeidstijd niet opgenomen als verklarende factor. Toch zou dit wel eens de belangrijkste verklaring kunnen zijn voor de groeiende arbeidsdeelname van vrouwen.

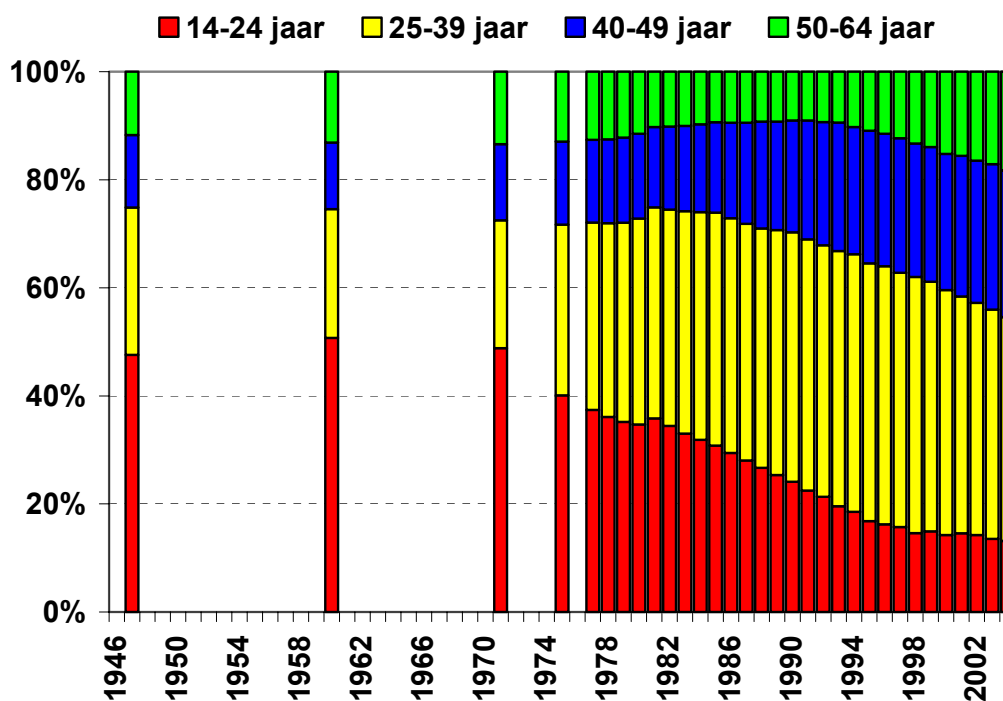
4. De samenstelling van de vrouwelijke beroepsbevolking

Na deze beschouwing over de dalende huishoudelijke arbeidstijd van vrouwen kom ik terug op mijn centrale thema, de stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen zestig jaar. Wat betekent dit voor de samenstelling van de vrouwelijke beroepsbevolking?

4.1 Naar leeftijd

In de jaren '50 en '60 is vrouwenarbeid bovenal arbeid van meisjes en jonge vrouwen. Bijna de helft van de vrouwelijke beroepsbevolking is jonger dan 25 jaar. Dit verandert vanaf het begin van de jaren '70, als het aandeel van deze groep begint te dalen, zoals te zien is aan de roodgekleurde kolommen. De belangrijkste reden: meisjes en jonge vrouwen volgen in grotere aantallen en gedurende meer jaren onderwijs. Anno 2004 is nog maar een op de zeven werkende vrouwen jonger dan 25 jaar.

Tabel 2 Verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking naar leeftijd

Bron: CBS Statline

1947 en 1960: de data laten een lichte vertekening zien, omdat de vrouwelijke beroepsbevolking in die jaren ook een kleine groep vrouwen van 65 jaar en ouder omvat.

De vrouwen tussen 25 en 39 jaar vormen in de jaren '50 en '60 een kwart van de vrouwelijke beroepsbevolking. Voor zover het om gehuwde vrouwen gaat, verrichten zij geen arbeid buitenshuis. In deze leeftijdsgroep zijn het daarom vooral de meewerkende echtgenotes en de gescheiden en verweduwd vrouwen die betaalde arbeid verrichten. In het midden van de jaren '90 is het aandeel van de 25-39-jarige vrouwen gestaag opgelopen tot bijna 50 procent, als gevolg van het veranderend arbeidsmarkt gedrag van vrouwen rond hun huwelijk en rond de geboorte van kinderen. Daarna begint het aandeel van deze leeftijdsgroep te dalen ten gunste van de vrouwen boven de 40 jaar.

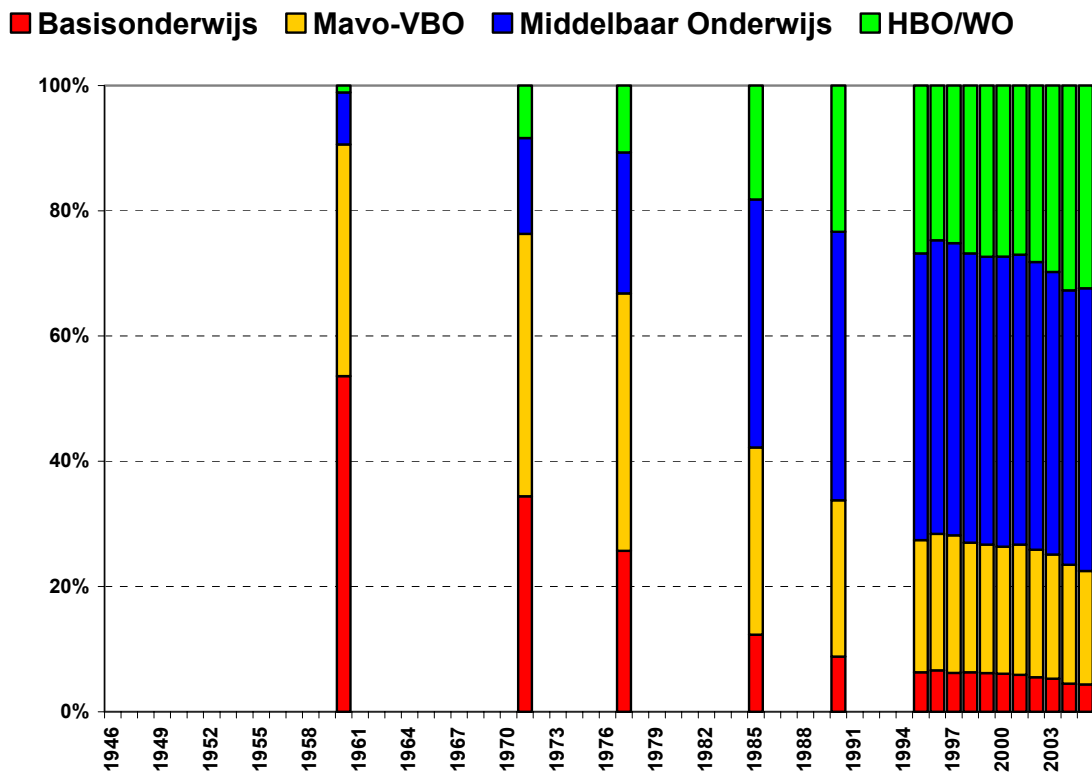
Vrouwen van 40 jaar en ouder vormen een steeds belangrijker groep op de arbeidsmarkt. Vormt deze groep tot begin jaren '80 nog geen kwart van de vrouwelijke beroepsbevolking, in het midden van de jaren '90 maakt ze al een derde deel uit en anno 2004 is deze leeftijdsgroep op weg om bijna de helft van de vrouwelijke beroepsbevolking uit te maken. Hier zien we de effecten van zowel het blijven doorwerken sinds het begin van de jaren '80 als van de herintreding in de jaren '90. Deze 40+ vrouwen hebben aanmerkelijk meer dienstjaren en navenant meer pensioen opgebouwd dan ooit tevoren.

Samenvattend: in de zestig jaar na de tweede wereldoorlog is de grootste groep binnen de vrouwelijke beroepsbevolking verschoven van vrouwen onder de 25 jaar naar vrouwen boven de 40 jaar. De vrouwelijke beroepsbevolking neemt nu in steeds grotere aantallen haar hele werkzame leven aan de beroepsarbeid deel.

4.2 Naar opleidingsniveau

In de afgelopen zestig jaar is het opleidingsniveau van de vrouwen en meisjes in Nederland sterk gestegen. Van de 17-jarige meisjes volgde in 1945 nog niet een op de tien dagonderwijs^{xix} en in 2005 is dit bijna negen op de tien^{xx}. Dit heeft geleid tot grote verschuivingen in de samenstelling van de vrouwelijke beroepsbevolking als het gaat om opleidingsniveau. Heeft in 1960 nog meer dan 90 procent van de vrouwelijke beroepsbevolking niet meer dan Mavo/VBO-niveau (rood en geel), in 2005 is dit gedaald tot 20 procent. Heeft in 1960 iets meer dan 1 procent hoger beroeps- of wetenschappelijk onderwijs gevolgd (groen), in 2005 is dit opgelopen tot 32 procent.

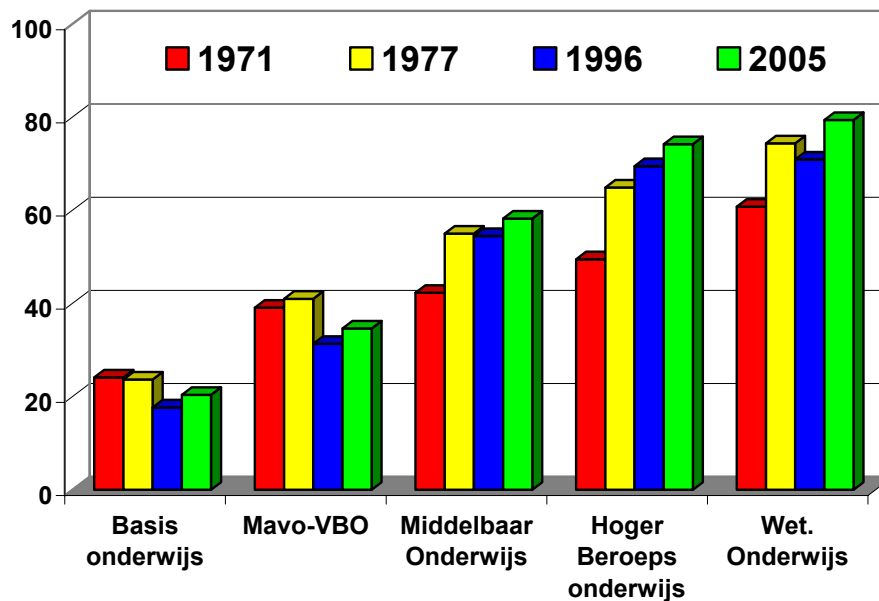
Tabel 3 Verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking naar opleidingsniveau

Bron: 1960: *Volkstelling, tabel 7.c, p 74*;
 1971-1995: *Asselberghs ea, 1998^{xxi}*;
 1996-2005: *CBS Statline*.

Een stijgend opleidingsniveau van de vrouwelijke bevolking leidt tot een stijgende beroepsdeelname, omdat vrouwen vaker betaalde arbeid verrichten naarmate hun opleiding hoger is. Kijken we naar de ontwikkelingen in de afgelopen decennia, dan valt op dat de lageropgeleiden door de tijd heen lage participatiecijfers blijven houden. Net als in 1971 is in 2005 de beroepsdeelname van de vrouwen met alleen een basisopleiding minder dan 20 procent. En net als in 1971 is de beroepsdeelname van vrouwen met een opleiding op Mavo/VBO niveau minder dan 40 procent. De beroepsdeelname van vrouwen met een middelbare of hogere opleiding is was initieel al hoger dan onder de laag opgeleiden, en ze is daarenboven ook nog gestegen tussen 1971 en 2005. De beroepsdeelname van de middelbaar opgeleiden is gestegen van 42 naar 58 procent, die van de vrouwen met een Hbo-opleiding van 49 naar 74 procent en die van vrouwen met een wetenschappelijke opleiding van 61 naar 79 procent.

Tabel 4 Participatiegraad van de vrouwelijke bevolking naar opleidingsniveau

Bron: 1971: Berends en Boelmans-Kleinjan^{xxii};
 1977: CBS, Arbeidskrachtentelling 1977, Staat 11;
 1996 en 2005: CBS Statline.

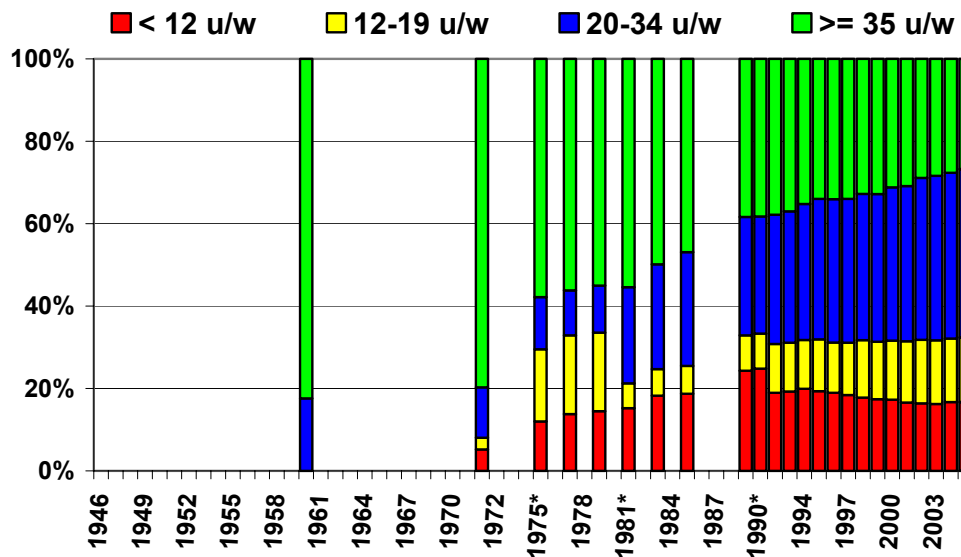
Samenvattend, de groei van de vrouwelijke beroepsbevolking is mede toe te schrijven aan een stijgend opleidingsniveau van vrouwen en aan een stijgende participatiegraad in de hogere opleidingsniveaus, terwijl de participatiegraad in de krimpende groep met een laag opleidingsniveau niet is toegenomen.

4.3 Naar arbeidsduur

In de jaren '60 doet deeltijdarbeid in loondienst, in de betekenis zoals wij die nu kennen, z'n intrede. Er zijn grote personeelstekorten. Voor de mannenberoepen trekken werkgevers buitenlandse arbeiders aan, voor de vrouwenberoepen gaan ze werven onder gehuwde vrouwen. Vrijwel alle gehuwde vrouwen zijn voltijds huisvrouw en ze vormen een groot arbeidsreservoir.^{xxiii} Werkgevers vragen werkneemsters bij hun huwelijk om nog een poosje te blijven werken en ze werven onder huisvrouwen: "Meisjes, kom werken bij Verkade en neem je moeder mee"^{xxiv}. Voor de gehuwde vrouwen is een deeltijdbaan een voorwaarde, niet verwonderlijk gezien de substantiële huishoudelijke arbeidstijd in die jaren. Het resultaat is te zien

in 1971, als het aandeel van vrouwen met een deeltijdbaan wat gestegen is (rood, geel en blauw).

Tabel 5 *Verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking naar arbeidsduur*

Bron: 1960: CBS, Volkstelling 1960; grenzen <30 u/w en >=30 u/w;
 1971: Berends en Boelmans-Kleinjan, p. 54; grens <14 ipv <12 u/w;
 1975-1985: CBS, Arbeidskrachtentellingen; 1975-'79 grenzen <15 ipv <12,
 15-24 ipv 12-19, 25-34 ipv 20-34 u/w; 1981-'85 grens < 15 ipv <12 u/w;
 1989-1995: CBS, Enquêtes Beroepsbevolking; 1989-90 grens < 15 ipv <12 u/w;
 1996-2005: CBS Statline.

In de jaren '70 zijn de grote arbeidstekorten over en hebben bedrijven verder geen behoefte aan deeltijders. In de grafiek is te zien dat het aandeel van de deeltijders niet verder stijgt. De behoefte aan deeltijdbanen blijft stijgen. De huisvrouwen, in de jaren '60 gelokt met deeltijdbanen, willen in de jaren '70 in groeiende getale terug naar de arbeidsmarkt. De huishoudelijke arbeidstijd is verder afgenomen, vooral bij de vrouwen met grotere kinderen, terwijl een deel van hen een extra inkomen wil besteden aan de opleiding van de kinderen. Voor 1973 is geschat dat er ongeveer 300.000 vrouwen terug willen keren naar de arbeidsmarkt.^{xxv} Zij vinden echter nauwelijks de zo gewenste deeltijdbanen.

In 1982 komt de grote ommekeer als sociale partners in het akkoord van Wassenaar afspreken om de grote werkloosheid te bestrijden door de arbeidsduur te verkorten via zowel collectieve als individuele verkorting van de werkweek.^{xxvi} Het is een in de geïndustrialiseerde wereld unieke af-

spraak met verstrekkende gevolgen. Vanaf 1983 komen in steeds meer CAO's afspraken dat werknemers een verzoek in kunnen dienen om korter te mogen werken. Vrouwen gaan op grote schaal gebruik maken van deze mogelijkheid, en voor het eerst sinds de tweede wereldoorlog blijven vrouwen doorwerken als ze kinderen krijgen. Er zijn twee redenen. In de eerste plaats hebben vrouwen steeds meer opleiding, die ze te gelde willen maken, ook als ze kinderen krijgen. In de tweede plaats hebben ze bij zo'n hoge werkloosheid als in de eerste helft van de jaren '80 meer kans op een werkloze partner en een grotere kans dat ze moeilijk weer een baan kunnen vinden als ze zouden stoppen met werken. Het belangrijkste aspect van de deeltijd-afspraken is dat ze de arbeidsuren in een willekeurige baan onderhandelbaar maken. Daar waar tot dan toe de arbeidsmarkt opgedeeld was in voltijdbanen en marginale deeltijdbanen, wordt het nu mogelijk om in vrijwel alle banen in deeltijd te werken.

In de grafiek is te zien dat vanaf 1982 een steeds groter deel van de vrouwelijke beroepsbevolking in deeltijd werkt. In 1983 werkt minder dan de helft van de vrouwen in een baan van 35 uur of meer (groen). Tien jaar later is dit een derde en nog weer ruim tien jaar later, in 2005, is het bijna een kwart. Deeltijdarbeid is in Nederland de gewoonste zaak van de wereld geworden. En de gewoonste zaak van de wereld, de HEMA, heeft vrijwel uitsluitend deeltijders in dienst. Voltijd is vooral een zaak van twintigers, want meer dan de helft van hen werkt voltijds. Van de vrouwen boven de 35 jaar werkt slechts een kwart voltijds.

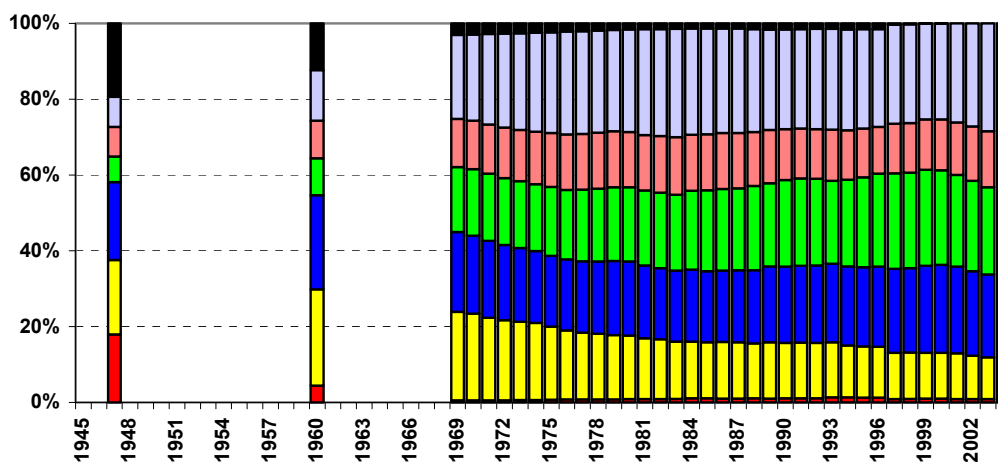
Ik vat samen. Heeft deeltijd bijgedragen aan de stijging van de beroepsdeelname van vrouwen? Ja, in de jaren '60 op kleine schaal. En gedurende de jaren '80, als er nauwelijks kinderopvangvoorzieningen zijn, is de stijging grotendeels toe te schrijven aan de deeltijd. In de jaren '90 komt er weliswaar steeds meer kinderopvang, maar de relatieve kosten hiervan maken dat het overgrote deel van de vrouwen met jonge kinderen ervoor kiest om in deeltijd te werken. Bovendien is een anderhalfverdienersinkomen voor een gemiddeld gezin toereikend.

Er is van diverse kanten naar voren gebracht dat vrouwen beter voltijds zouden kunnen werken als ze met mannen vergelijkbare kansen willen hebben. Daar staat tegenover dat de deeltijdbanen er voor hebben gezorgd dat veel grotere groepen vrouwen in staat zijn geweest om überhaupt te participeren op de arbeidsmarkt, en hebben de deeltijdclausules in de CAO's er voor gezorgd dat deeltijdbanen geen marginale banen zijn gebleven.

4.4 De verschuiving naar de dienstverlenende maatschappij

In de afgelopen zestig jaar is de economie van Nederland drastisch veranderd, en dat wordt weerspiegeld in de verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking over de sectoren. Werkt in 1947 nog bijna een op de vijf vrouwen in de landbouw (rood), anno 2005 is dit minder dan een op de honderd. Werkt in 1947 nog bijna een op de vijf vrouwen als huishoudelijk personeel, anno 2005 is dit minder dan een op de duizend (zwart). Werkt in 1947 nog een op de vijf vrouwen als huishoudelijk personeel, anno 2005 is dit minder dan een op de duizend (zwart). Werkt in 1947 nog een op de vijf vrouwen in de industrie, bouw & transport, in 2005 is dit gehalveerd (blauw). De groei van de werkgelegenheid is daarentegen bovenal te vinden in de sector zorg & welzijn (lichtblauw). Werkt hier in 1947 nog geen 8 procent van de vrouwen, in 2005 is dit opgelopen tot bijna 30 procent. Ook de zakelijke en overige dienstverlening is in toenemende mate belang rijk voor de werkgelegenheid van vrouwen (groen). Tussen 1947 hier nog geen 7 procent van de vrouwen, in 2005 is dit opgelopen tot bijna 23 procent. En tenslotte is de sector openbaar bestuur en onderwijs een groeier, van 7 procent naar 14 procent (roze). Opmerkelijk is dat het aandeel vrouwen dat in de handel & horeca werkt gedurende de hele onderzochte periode blijft schommelen rond de 20 procent (donkerblauw).

Tabel 6 Verdeling van de vrouwelijke beroepsbevolking over sectoren

Bron: 1947 en 1960: CBS, Volkstelling 1960;
 1969-1996: CBS, Arbeidsrekeningen;
 1996-2005: CBS Statline, banen.

Samenvattend: de steeds hoger opgeleide vrouwen, die in deeltijd en in steeds grotere aantallen participeren op de arbeidsmarkt, vinden emplooi in de dienstverlenende sectoren van de economie, en nauwelijks meer in de landbouw, de industrie en de huishoudelijke diensten. Vrouwen gaan vooral werken in de sectoren waarin al veel vrouwen werkzaam zijn, en niet of nauwelijks in de sectoren waarin vooral mannen werkzaam zijn. De segregatie naar sekse blijft daarmee bestaan, maar de gelijkheid tussen mannen en vrouwen als het gaat om hun beider beroepsdeelname, ligt binnen bereik.

Ik kom hiermee aan het eind van mijn betoog over een wereld van verschil. De belangrijkste factoren die de sterk gestegen arbeidsdeelname van vrouwen in Nederland in de afgelopen zestig jaar kunnen verklaren zijn allereerst de daling van de huishoudelijke arbeidstijd, ten tweede het gestegen opleidingsniveau en de stijgende participatie van hoger opgeleide vrouwen, ten derde de opkomst van de deeltijdbanen en ten vierde de stijgende werkgelegenheid in de dienstverlenende sectoren van de economie.

5. Dankwoord

Graag maak ik van de gelegenheid gebruik om enkele woorden van dank uit te spreken.

In de eerste plaats ben ik het College van Bestuur van deze universiteit erkentelijk voor het vertrouwen dat zij hebben uitgesproken door mij tot hoogleraar te benoemen. Ook ben ik dankbaar voor het feit dat ze het mij mogelijk heeft gemaakt om samen met Judith de Ruijter een aanvraag te schrijven voor het 6^e Kaderprogramma van de Europese Commissie. Dit project, Eurooccupations, is inmiddels gehonoreerd.

Verder gaat mijn dank uit naar de vakgroep Sociologie, in het bijzonder haar vorige voorzitter, Godfried Engbersen, en naar de huidige programmamaleider van de sectie Arbeid, Management en Organisatie, Romke van der Veen. Ik hoop de prettige samenwerking die inmiddels ontstaan is met de collega's, studenten en aio's, te mogen voortzetten. Het doet mij goed dat ik binnen de vakgroep de plaats die Anneke van Doorne-Huiskes lange tijd heeft vervuld, mag voortzetten.

Het zal u misschien niet zijn ontgaan dat ik ook verbonden ben aan de Universiteit van Amsterdam. Ik wil graag alle collega's van het Amsterdams Instituut voor Arbeidsstudies en van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde bedanken voor de vele jaren van prettige samenwerking. Ik hoop en verwacht dat die de komende jaren voortgezet zal worden.

Tenslotte wil ik graag mijn waardering uitspreken voor het hele team van de Loonwijzer, en in het bijzonder Paulien Osse, en voor de internationale collega's van de WOLIWEB-, GLOBAL- en EQUAL-projecten vanwege het ongelooflijke project, waaraan we ooit, nu meer dan vijf jaar geleden, nietsvermoedend zijn begonnen.

Graag wil ik een dankwoord uitspreken naar mijn familie en mijn schoonfamilie. Resteert een woord van zeer grote dank, waardering en liefde voor Maarten voor alle samenwerking en ondersteuning, in de hoop dat we dit nog lang kunnen voortzetten.

Mag ik u allen tenslotte bedanken dat u vandaag gekomen bent.

Ik dank u voor uw aandacht.

Eindnoten

- i De oratie bouwt voort op eerder werk dat ik heb verricht in samenwerking met Maarten van Klaveren (Klaveren, M. van and K.G. Tijdens, 2003, Substitution or Segregation? The Impact of Changes in Employment, Production and Product on the Gender Composition in Dutch Manufacturing 1899 -1999. *Economic and Industrial Democracy*, 24 (4), 595-629) en met Hettie Pott-Buter (Pott-Buter, H. en K.G. Tijdens (red.), 1998, *Vrouwen – Leven en Werk in de Twintigste Eeuw*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 1998).
- ii Henkens, K., Grift, Y. en Siegers, J., 2002. Changes in Female Labour Supply in the Netherlands 1989–1998: The Case of Married and Cohabiting Women, *European Journal of Population*, 18: 39–57.
- iii Hartog, J, & J.J.M. Theeuwes, 1985, The emergence of the working wife in Holland, *Journal of Labor Economics*, 3(1) (supplement), 235-255
- iv Theeuwes, J. & I. Woittiez, 1992, *Advising the minister on the elasticity of labor supply*. Leyden, Universiteit van Leiden, Research Memorandum
- v Hendrickx, J.; Bernasco, W.; De Graaf, P. M., 2001, Couples' Labour-Market Participation in the Netherlands. In *Careers of couples in contemporary societies: from male breadwinner to dual earner families*, Blossfeld, H-P, & Drobnic, S. [Eds], New York: Oxford U Press, 2001, pp 77-97
- vi Zie ondermeer De Beer, J. en Deven, F. [Eds], 2000, *Diversity in family formation: The 2nd demographic transisition in Belgium and the Netherlands*. Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic
- vii Zie CBS *Statline*, onderzoek gezinsvorming.
- viii Wetzels, C.M.M.P. en K.G. Tijdens, 2002, Ficties en feiten over herintreedsters. *Economisch Statistische Berichten*, 87 (4349), 176-178
- ix Zie onder meer: Bottema, M. (CBS), 1999, Sterke groei tweeverdieners. *Economisch Statistische Berichten*, 84 (4195), 219
- x Kool-Smit, J.E., 1967, Het onbehagen bij de vrouw, *De Gids*, 130 (9/10), 267-281
- xi Zie p. 209 in Pott-Buter en Tijdens, 1998, op cit.
- xii Zie Tijdens, K.G., T. van der Lippe en E. de Ruijter, 2000, *Huishoudelijk werk en de zorg voor kinderen: herverdelen of uitbesteden?* Den Haag, Elseviers Bedrijfsinformatie
- xiii Zie Statistisch Zakboek 1948, CBS, p 114, Tabel 3, Verdienende lonen van meerderjarige nijverheidsarbeidsters
- xiv Zie p. 209 in Pott-Buter en Tijdens, 1998, op cit.

- xv Gemiddeld percentage werkende vrouwen met een huishoudelijke hulp, uitgesplitst naar uurloon

Uurloon vrouw (niveau 2005, met 8 procent vakantietoeslag)	Gem.	N	Std. Deviatie
1 0-5 euro	12%	1173	.329
2 5-10 euro	6%	4917	.238
3 10-15 euro	8%	9916	.272
4 15-20 euro	17%	5761	.379
5 20-25 euro	27%	1920	.443
6 25 euro en hoger	31%	1441	.463
Total	13%	25128	.334

Bron: Loonwijzer data sept. 2004 – dec. 2005, gewogen data.

- xvi Zie p. 140 Pott-Buter en Tijdens, 1998, op cit.
- xvii Zie p. 33 in Tijdens, Van der Lippe en De Ruijter, 2000, op cit.
- xviii Zie p. 33 in Tijdens, Van der Lippe en De Ruijter, 2000, op cit.
- xix Zie p 115 in Van Essen, M., 1998, *Onderwijs voor meisjes*, in Pott-Buter en Tijdens, op cit.
- xx CBS, *Statline*
- xxi Asselberghs, K., R. Batenburg, F. Huijgen en M. de Witte, 1998, *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland deel IV*, ISBN 90346 35171
- xxii Berends, H. en A.C. Boelmans-Kleinjan, 1979, *Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland, monografieën volkstelling 1971*. Den Haag, Staatsuitgeverij
- xxiii Uit de Volkstelling van 1960 blijkt dat ongeveer een zesde van de vrouwelijke beroepsbevolking een werkweek heeft van 30 uur of minder (Volkstelling 1960, deel 10A, Staat 14 en tabel 22). Ik veronderstel dat alleen gehuwde vrouwen in deeltijd werken, en dat de ongehuwde vrouwen voltijds werken.
- xxiv Deze reclamebus was begin jaren '60 te zien op de bootjes van Bergmann, die over het IJ voeren van Amsterdam-Noord naar Amsterdam-Centrum en vice versa.
- xxv Klaveren, M. van, 1973, Gehuwde vrouw en arbeidsproces - een vergeten realiteit?, *M&O*, 27, 209-220; Klaveren, M. van, 1975, *De terugkeer van de vrouw in het arbeidsproces. Deel I, een terrein verkenning*. Utrecht, Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales; Klaveren, Maarten van, 1977, *Vrouwenzaken en vakbondstaken*. Utrecht, Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Vakcentrales
- xxvi Tijdens, K.G., 1998, *Zeggenschap over arbeidstijden*, Den Haag, Welboom.